
6. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. Відомості Верховної Ради України від 16.07.2004. 2004 р. № 29. Ст. 367.

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Міжнародний документ від 27.06.2014. Офіційний вісник України від 26.09.2014. № 75. том 1. стор. 83. стаття 2125

8. Гришак С. В. Теоретичні основи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Форум права. 2012. № 4. С. 273-277

9. План дій «Україна Європейський Союз». Міжнародний документ від 12.02.2005. URL http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693 (дата звернення: 29.09.2018)

10. Про схвалення розроблених Міністерством соціальної політики планів імплементації деяких актів законодавства ЄС. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 34-р URL <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/247892146> (дата звернення: 24.09.2018)

УДК – 347.9

Мельник Ярослав Ярославович,

*кандидат юридичних наук,
докторант Інституту законодавства
Верховної Ради України,*

Мельник Марія Богданівна,

*аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України;
юрист I категорії Центру проблем імплементації
європейського соціального права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

**МІСЦЕ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ У СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО
СУДОЧИНСТВА ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА**

Стаття присвячена з'ясуванню місця соціальних прав у системі цивільного судочинства. Визначається взаємозв'язок із дотриманням судом

соціальних прав учасників цивільного процесу із забезпеченням верховенства права. Розкриваються особливості елементів цивільних процесуальних правовідносин при реалізації соціальних прав у цивільному судочинстві учасниками цивільного процесу.

Ключові слова: соціальне право, соціальні права, цивільне судочинство, цивільні процесуальні правовідносини.

Мельник Я.Я., Мельник М.Б. Место социальных прав в системе гражданского судопроизводства и их влияние на обеспечения верховенства права

Статья посвящена выяснению места социальных прав в системе гражданского судопроизводства. Определяется взаимосвязь с соблюдением судом социальных прав участников гражданского процесса с обеспечением верховенства права. Раскрываются особенности элементов гражданских процессуальных правоотношений при реализации социальных прав в гражданском судопроизводстве участниками гражданского процесса.

Ключевые слова: социальные права, социальные права, гражданское судопроизводство, гражданские процессуальные правоотношения.

Y. Melnik, M.Melnik The place of social rights in the civil justice system and their impact on the rule of law

The article is devoted to the clarification of the place of social rights in the system of civil justice. The relationship between the observance by the court the participants' social rights in the civil process and the supreme law ensuring is determined. The peculiarities of elements of civil legal relations when realizing social rights in civil proceedings by the participants of the civil process are revealed.

Key words: social law, social rights, civil proceedings, civil procedural legal relations.

Постановка проблеми. Україна є соціальною та правовою державою, в якій людина, її життя та здоров'я є найвищою соціальною цінністю, причому захист таких прав гарантується судом (статті 1, 3, 55 Конституції України).

Відповідно на сьогодні уявити цивільне судочинство без забезпечення охорони соціальних прав чи їх дії або ж реалізації при відправленні правосуддя у цивільній справі неможливо навіть при новелах упровадження електронного судочинства. Адже предмет цивільного процесуального права так чи інакше

спрямований на захист прав не «біороботів», «предметів», «речей», а конкретно – на захист та охорону персоніфікованого блага, яке приналежне соціальним спільностям – людям.

Натомість, незважаючи на те, що в цивільному процесуальному законодавстві процесуальні норми так чи інакше (прямо чи опосередковано) торкаються правового регулювання правовідносин, які за своїм характером складаються не стільки з процесуального аспекту, скільки мають соціальне навантаження та зміст, чи то ширше – характеризуються соціальною природою, у доктрині цивільного процесуального права, як і в практиці, важко відстежити правозастосовний процес щодо реалізації соціальних прав, їх ідентифікації чи зв'язок із процесуальними правами або ж узагалі віднайти розгорнуту концепцію проблем реалізації соціальних прав у цивільному судочинстві.

З одного боку, під час аналізу правової природи соціальних прав складається враження про їхню конституційну ніби декларативність, заперечуючи/не визнаючи при цьому їхньої дії самими їхніми носіями, адже відстежується «розрив» при їхній реалізації в цивільному судочинстві, оскільки акцентується увага на предметі спору, певних процедурах тощо. Сторони разом із судом, захоплені саме такими процесами, не віддають належної оцінки в порів'язі вирішення конфлікту стану, а відтак і значення соціальним правам. Тобто виходить так, що люди (як учасники справи), соціальні спільності та установи – суд, наче є їхніми носіями чи то правоінтерпретаторами, а місця у системі цивільного судочинства не віднаходиться, не вбачається. Це і становить актуальність порушеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея дослідження і розвитку в доктринальному сенсі соціальних прав не є новою, що зумовлено розвитком права у поколіннях. Серед дослідників соціального права можливо відмітити як теоретиків, так і галузевих уболівальників за долю соціального аспекту сучасної правової системи чи то системи права, верховенства права в процесуальному та матеріальному аспекті як вітчизняних, так і зарубіжних. Зокрема, важливо відмітити Н.М. Оніщенко та Н.М. Пархоменко («Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи», 2011 р.; деякі підрозділи в працях: «Дія права: інтегративний аспект», 2010 р.; «Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння», 2013 р.), В.М. Андріїва («Соціальна сутність права як регулятора суспільних відносин», 2007 р.; «Правові норми в системі соціальних норм держави», 2007 р.), О.В. Тищенко («Трудові спори», 2005 р.), Б. Таманагу («Верховенство права: історія, політик, теорія», США, 2007 р.), В.М. Тертишника та Ю.С. Шемшученко («Доктринальні проблеми забезпечення

верховенства права в процесі конституційної й судово-правової реформи в Україні», 2017 р.), М.М. Ясинка («Участь глухонімих у цивільному процесі», 2006 р.; «Особливості судового розгляду справ щодо надання неповнолітнім особам права на шлюб», 2008 р.) тощо. Дослідникам вдалось у своїх працях закласти значний теоретико-правовий фундамент вітчизняної моделі розвитку доктрини соціального права, вдосконалити питання цивільної процесуальної форми реалізації соціально-вразливими учасниками процесу своїх процесуальних прав, як і вдалось розглянути питання верховенства права в судочинстві з критичного погляду. Натомість деякі тенденції та закономірні обставини властивостей цивільного процесуального права та соціального права чи то верховенства права не стали предметом дослідження у більш ширшому сенсі, а власне – комплекснішому.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Так, на нашу думку, з огляду на окреслену вище проблематику якраз на часі постає питання визначення саме місця соціальних прав у системі цивільного судочинства. Адже саме цей аспект правової матерії залишається не стільки малодослідженим, скільки дослідженим під іншим кутом зору. Отримання цього результату надасть можливість визначити особливості дії та реалізації соціальних прав у цивільному судочинстві, визначити спроможність цивільної процесуальної системи забезпечити охорону тих чи інших соціальних прав, як і визначити критерії їх ідентифікації, взаємозв'язок із верховенством права, так і визначити їхнє місце в системі цивільного судочинства, що й визначається нами за мету цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи виклад основного матеріалу, слід бути солідарним з Н.М. Оніщенко у тому, що дослідження проблем кожного ракурсу дії права потребує особливих підходів, віднайдення понятійного інструментарію, визначення предмета розгляду і віднайдення концептуально необхідних засад, серед яких одне з провідних місць відведено саме інтегративному підходу [1, с. 5]. Адже, як уявляється, саме у такому ключі можливо забезпечити «комплексне дослідження феномену права в сучасних умовах суспільного розвитку» [1, с. 2].

М.А. Прідворов та В.В. Трофімов, досліджуючи питання правового інтересу та правової ідеї в структурі правоутворення, відмічають, що при формуванні правової основи сучасного соціального розвитку повинні застосовуватись «охоронно здатні правові розробки», тобто науково обґрунтовані та апробовані правові рішення, які максимально точно прогнозують правові наслідки. Такі рішення, на їхню думку, можливо, можуть

бути неординарні, новими, але обов'язково обґрунтованими. І що цікаво, такі рішення повинні бути соціально адекватними, що означає виконання функції «випереджувального віддзеркалення». А тому, якщо соціально-правовий механізм зворотного зв'язку буде працювати без збоїв, то в правовій та політичній системі будуть усі основи для поступового перспективного росту за рахунок зовнішніх, так і внутрішніх ресурсів [17-а, с. 185, 197].

Відтак постає за очевидне не тільки потреба розгляду цивільного судочинства під кутом зору вкраплення соціального права в «процесуальний механізм (процедурний)», але й з погляду навантаження та взаємозв'язку соціальної складової з цивільною процесуальною формою. Власне, постає завдання проаналізувати його на предмет якості та відповідності охорони і захисту у процесуальній формі гарантованим конституційним соціальним основам (вимогам).

В юридичній енциклопедії на основі норм Конституції України та юридичної доктрини надається поняття соціальних прав громадян як тих, що насамперед права людини і громадянина у соціальній сфері, які полягають у набутті такими суб'єктами соціальних благ, у володінні, у користуванні ними й розпорядженні, а також такі права, які до того ж стосуються їхнього захисту або потреби у вчиненні певних дій саме у соціальній сфері. Серед таких Основний Закон виділяє право на працю (стаття 43), на охорону здоров'я, медичну допомогу (стаття 49), право дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей-сиріт на утримання та виховання (стаття 52) тощо. А правовідносини у сфері соціального права поділяються не тільки на матеріальні та організаційно-управлінські, але й *процесуальні* (курсив власний – М.М., Я.М.) [26, с. 560]. Отож, щодо процесуальних норм можливо побачити їхній взаємозв'язок із системою цивільного судочинства, оскільки така дефініція є сукупністю процесуальних норм, які регулюють правосуддя в цивільних справах [2, с. 13]. Процес (механізм) регуляції так чи інакше витікає із соціальної складової, яка є первинною до суто процесуального механізму, виходячи з такого.

Так, О.В. Тарута відмічає, що група соціальних прав виражає насамперед першочергові потреби, життєво необхідні для людини, а оскільки вони є базовими, то відповідно й визначальними у всій системі прав людини [19, с. 113]. Тут слід додати, що, окрім конституційного їх походження, вони характеризуються чіткістю цивільно-правової регламентації за ЦК України (стаття 281 (право на життя), стаття 282 (право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю), стаття 291 (право на сім'ю), стаття 300 (право на індивідуальність) тощо).

На додаток до цього можливо й розділити позицію О.В. Тарути щодо того, що реалізація соціальних прав вимагає наявності певних ресурсів, які б мали місце в розпорядженні держави, суспільства та й у багатьох випадках громадян і їхніх об'єднань. Дослідниця проводить також взаємозв'язок між спроможністю держави та її переоцінкою своїх можливостей, які тягнуть негативні наслідки при взятті на себе тих чи інших соціальних зобов'язань [19, с. 115].

Посеред інших дослідників соціального права виводиться й позиція щодо розуміння сутності поняття «соціального», яке, на їхню думку, зводиться до того, що: (а) це обов'язково певна взаємодія; (б) вона можлива при наявності щонайменше двох суб'єктів; (в) результатом такої взаємодії є конкретне благо, причому на користь всіх, а не конкретної особи [3, с. 39] тощо. А основна відмінність соціальних прав особи від культурних та економічних полягає в ступені їх гарантованості та механізмі правового захисту [3, с. 42].

Звідси стає очевидним, що не всі соціальні права мають можливість до реалізації в цивільному судочинстві (власне, під час розгляду і вирішення судом цивільної справи). Природно, слідує питання про те, а в чому ж тоді спільність соціальних прав особи з процесуальними правами, чи не «підхоплює» цивільна процесуальна форма у такому разі їх для реалізації, чи не є вона по суті саме тим «майданчиком» і чи не трансформуються соціальні ознаки блага в конкретні процесуальні права?

У теорії цивільного процесу відмічається, що цивільне процесуальне право як самостійна галузь права генетично і функціонально пов'язана з іншими галузями права. *До прикладу*, функціональність проявляється з цивільною, сімейною, трудовою, адміністративною та фінансовою галузями тощо. Саме функціональні зв'язки виявляються у факті застосування судом норм матеріального права при розгляді і вирішенні цивільних справ. А процесуальний порядок розгляду цивільної справи кваліфікують як форму примусової реалізації матеріально-правових вимог і як одну з форм здійснення суб'єктивного права [12, с. 87, 88]. До того ж «примусова реалізація норм матеріального права», на нашу думку, охоплюється не тільки порушеними правами (наприклад, соціальними чи то природними, матеріальними), але й реалізацією норм щодо тих соціальних прав, які не входять (не охоплюються) до предмета спору, продовжують діяти, адже є невід'ємними від особи носія.

На нашу думку, основний момент взаємозв'язку соціальних прав із цивільною процесуальною формою слід вбачати у підставах виникнення цивільних процесуальних правовідносин, саме тут ми зможемо не тільки чітко углядіти необхідні складові дії матеріального та процесуального права, але й

отримати юридичний зв'язок між елементами соціального права та системою цивільного судочинства. А для цього слід насамперед їх детальніше проаналізувати як в теоретичному сенсі їхньої юридичної конструкції, так і в галузевому.

Таким чином, до основних передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин належать: наявність *норми процесуального права*, цивільної процесуальної *правосуб'єктності* (правоздатності та дієздатності), а також *юридичного факту* (курсив власний – М.М., Я.М.) [24, с. 45–46]; або ж більш загальніше – як такі, які виникають за наявності процесуальної правосуб'єктності (правоздатності та дієздатності) [22, с. 46; 6, с. 50].

Тут варто мати на увазі, що одними з важливих ознак юридичних фактів, як відмічається в теорії права [16, с. 194], але які б, на нашу думку, характеризували надалі у відповідному світлі саме цивільні процесуальні правовідносини, можуть бути наявність (1) індивідуальності (тобто бути пов'язаними з конкретними суб'єктами), (2) соціальна змістовність (тобто певні дії можуть мати значення та соціальний зв'язок), (3) мають прямий та непрямий зв'язок із правом та відбиті у гіпотезах правових норм, (4) та, власне, причинний зв'язок між правовими наслідками, а по суті той зв'язок, який взаємопов'язаний із соціальним благом та процесуальним правом.

У доктрині права відносно теорії «процесуальних норм» відмічається, що *особливість структури процесуальних норм* полягає в тому, що їхні елементи є похідними саме від відповідних норм матеріального права, а тому є формою їх реалізації. *Гіпотеза ж процесуальної норми* закладена в гіпотезі і диспозиції норми матеріального права [16-а, с. 127]. Тут важливо мати на увазі, що *диспозиція норми* скерована на організацію повсякденного життя людей, організацій та установ у різних сферах суспільного життя в рамках їхніх прав та обов'язків (причому очевидно, що й у такій установі як суд чи то в суді як в процесуальній діяльності установі, а власне, у процесуальній формі – Я.М., М.М.) [5, с. 41–42]. Також вченими відмічається, що чи не головну особливість у класифікації процесуальної норми у сфері правозастосування, оскільки сама правозастосовна діяльність не однорідна за своїм призначенням, оскільки й організаційні відносини, складаються в процесі цієї діяльності, то вони є різними і за своїм характером [5, с. 41–42]. А тому єдність норм матеріального та процесуального права є діалектичною [5, с. 60], а тому процесуальні норми не можуть вийти зі сфери інтересів «своїх» матеріальних норм, між ними повинна завжди зберігатися єдність у головному [5, с. 60].

Стосовно своєрідності безпосередньо цивільних процесуальних норм, то

така зводиться до того, що вони: (1) установлюються тільки державою й у вигляді закону; (2) регулюють правові дії й відносини у сфері правосуддя; (3) мають на меті сприяти своєчасному, законному й обґрунтованому відправленню правосуддя; (4) забезпечені можливістю державного примусу, який зіставляється з іншими засобами впливу [9, с. 19-20]. При цьому варто скептично поставитись до твердження у тому, що норма цивільного процесуального права регулює відносини «у сфері правосуддя», адже таке твердження є неповним. Не вдаючись до аналізу цивільних процесуальних норм (гіпотез, диспозицій та санкцій) за ЦПК України, важливо вказати на думку В.В. Яркова, який, досліджуючи юридичні факти в цивільному процесі у дискусії з іншими вченими, відмічає, що «...останні не вбачали достатньо обґрунтованим потребу виділяти специфічні дії деяких учасників цивільного процесу, і ставлення цих дій в залежність для появи юридичних фактів, як підстави для виникнення інших цивільних процесуальних правовідносин». Адже суперечлива позиція опонентів цієї дискусії, на думку В.В. Яркова, ґрунтувалася на тому, що такі дії наче не мають вирішального значення для розвитку додаткових правовідносин, як і для їх виникнення і здійснення, а відтак не можуть розглядатися відповідно і як юридично значимі юридичні факти для цивільного процесуального правовідношення [8, с. 64; 25, с. 10; 11, с. 24; 7, с. 94, 95; 27, с. 65]. Натомість, на думку вченого, таке розуміння суті правовідносин не відображає весь спектр правових наслідків, які можуть породжувати («незримі» для суті спору – *Я.М.*) юридичні факти (а це такі дії як пояснення сторін по суті справи, надання та дослідження письмових доказів, забезпечення позову тощо). Відтак В.В. Ярков доходить висновку, що вся різноманітність та багатогранність палітри таких дій указують на те, що вони виконують одночасно саме забезпечувальні функції цивільного процесуального відношення, забезпечуючи при цьому його постійну динаміку [27, с. 65, 66],[15, с. 131]», з чим наразі варто й погодитись.

Зрештою слід бути солідарним із тією позицією, що *особливістю цивільних процесуальних норм є те*, що рівень їхньої правової обов'язковості завжди різний: адже вони можуть бути обов'язковими не для всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а лише для якої-небудь однієї групи учасників [9, с. 19-20].

Як відмічає С.І. Чорноченко, у системі цивільного процесуального права можливо віднайти норми загального, окремого, спеціального та конкретизуючого значення, які у своєму взаємозв'язку і створюють систему процесуального права, що й відображає специфіку цивільних процесуальних правовідносин, які виникають для захисту різноманітних суб'єктивних прав та

інтересів. Норми, на її думку, визначають завдання цивільного судочинства, закріплюють принципи, визначають коло осіб, які беруть участь у справі [24, с. 28], тощо. Принципи, як відомо, в цивільному процесі діють не тільки галузеві, але й міжгалузеві та конституційні [22, с. 21–22], де останні відбивають своєрідний зв'язок із соціальними правами в цивільному процесі, а по суті закладають основу для гарантії реалізації таких прав.

На допомогу більш детального розуміння правової природи принципів цивільного процесу слід вказати позицію Г.П. Тимченка, який відмічає, що є «...статті, які містять лише перелік найменувань принципів; статті, які містять стислий опис сутності принципу; та статті, які виражають конкретний зміст принципу з певною мірою деталізації...» [20, с. 30-35]. Отже, як бачимо, соціальні права, які дістають своє вираження у конституційній основі, можуть закладати основу для цивільного судочинства, для її системи, процесуальної форми та бути застосовними при безпосередньому вирішенні цивільної справи судом.

З іншого боку, розглядаючи зміст цивільних процесуальних правовідносин, М.М. Ясинок та Г.Д. Глушкова справедливо виділяють загальний та спеціальний об'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Вчені пов'язують їх наявність насамперед з необхідністю досягнення певної функціональної мети цивільного процесу, адже такий (об'єкт) визначає насамперед межі та напрями діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. *До прикладу*, загальний об'єкт, на їхню думку, характеризується чіткою організованістю та структурованістю, єдністю якої забезпечується спільною метою. Тому загальним об'єктом є те, на що направлена процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, а саме на досягнення цілей цивільного судочинства – захист порушених, невизнаних або оспорених прав, свобод та інтересів. Натомість спеціальним об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, на їхню думку, є те, на досягнення чого спрямоване конкретне, окреме правовідношення, конкретна процесуальна дія, яка здійснюється на основі права та обов'язку [23, с. 112–114]. Також додається, що між спеціальним та загальним об'єктом існує тісний зв'язок, адже спеціальні об'єкти не існують окремо один від одного, де досягнення одного обумовлено досягненням іншого [23, с. 114]. І це дійсно так, однак, виходячи з вищезазначеного, слід звернути увагу на те, що розгляд системи цивільного процесуального права, а тим паче такого інституту, як інститут цивільних процесуальних правовідносин, без соціальної складової виглядає неповним, наче незавершеним, передчасним. Це пояснюється так.

Зокрема, Д.Я. Малешин, досліджуючи питання системи цивільного процесуального права, відмічає, що структура цивільної процесуальної діяльності не є правовим інститутом, в рамках елементів цивільної процесуальної системи вона віднесена не до законодавства, а до доктрини [14, с. 130]. Проте особливо цікавим є те, що вчений доходить висновку у тому, що система цивільного процесу в країнах загального права (США, Велика Британія – *М.М., Я.М.*) віддає перевагу (пріоритет) процесуальному праву, а в країнах континентального права (у тому числі й в Україні – *М.М., Я.М.*) – матеріальному [14, с. 144]. Зокрема, в континентальній правовій сім'ї пріоритет відводиться цивільному праву та іншим матеріальним галузям права; в англосаксонській же (загального права – *М.М., Я.М.*) навпаки – стосується системи цивільного процесу, питання процедури розгляду справи часто справляють більше значення, чим власне предмет спору [14, с. 114].

С.А. Курочкін, досліджуючи характеристику та властивості системи цивільного судочинства, цілком справедливо віднайшов необхідність її розгляду через призму публічних та приватних підходів, де їх пошук не можливий без розгляду цивільного судочинства як певної «соціальної діяльності» [27, с. 3]. Так, вчений відмічає, що публічні підходи системи цивільного процесу забезпечують її стабільність, а приватні підходи забезпечують рух та розвиток системи, її адаптацію до змінних умов. Також слід предметно в цьому ключі й вказати на те, що приватно-правові підходи – це насамперед наявні в учасників справи можливості вільно, самостійно, автономно на власний розсуд та незалежно від позиції влади визначати юридично значимі умови здійснення процесуальних дій щодо вступу в цивільні процесуальні правовідносини та які до того ж регулюються процесуальним правом [13, с. 520]. Водночас, на думку вченого, функціональна роль диспозитивних підходів у цивільному судочинстві покликана забезпечити ефективність його системного самоврегулювання, де така диспозитивність не повинна перешкоджати повноцінному управлінню при здійсненні цивільного судочинства. А сам об'єм процесуальної диспозитивності повинен бути співмірним (адекватним) з наявними у суб'єктів цивільного процесу матеріальними правовідносинами та можливістю реалізувати свої суб'єктивні права [13, с. 521].

Тут, незважаючи на характерні особливості систем цивільного процесуального права та їхню залежність від правових систем, важливо відмітити їхній вплив та тісний взаємозв'язок із нормами матеріального права, причому де домінує в меті та завданнях здійснення цивільного судочинства, саме у континентальній правовій сім'ї, забезпечення охорони та захисту матеріального права.

Це й пояснюється тим, що на доктринальному рівні в рамках загальної теорії права у романо-германській правовій сім'ї (до якої належить вітчизняна система цивільного судочинства за своєю структурою та духом) матеріальне право є сукупністю тих норм, які безпосередньо регулюють суспільні відносини, норми процесуального права регулюють діяльність з реалізації матеріальних норм [16, с. 138].

Таким чином, аналізуючи норми ЦПК України, ми можемо віднайти не тільки різні ознаки соціальних прав, що можуть становити самостійне суб'єктивне право, яке належить до реалізації в цивільному судочинстві, але й виявити певні їхні групи, а також місце їх у системі цивільного судочинства. Водночас такі права прямо чи опосередковано не тільки входять в систему цивільного судочинства, але й є необхідною частиною тієї чи іншої стадії, процесуальної дії, провадження тощо.

Ось до прикладу, статтею 6 ЦПК України визначено, що суд зобов'язаний поважати честь та гідність усіх учасників судового процесу, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження тощо. Ця норма є процесуальною, нормою-принципом (принципом рівності усіх перед законом і судом); якщо, незважаючи на те, ця норма стосується усіх учасників справи, то ознака соціальності виявляється саме у наявності охорони благ, які безпосередньо є соціальними; стосовно системи цивільного процесу, то ця норма належить до Загальної частини цивільного процесуального права, а тому приналежна до реалізації в будь-якій стадії та інституті цивільного судочинства.

Наступний приклад соціальних прав можливо углядіти в інституті негайного виконання рішення суду. Зокрема, статтею 430 ЦПК України відмічається, що суд при вирішенні питання про стягнення аліментів у межах суми платежу за один місяць повинен допустити його до негайного виконання. Тут саме акцент на реалізації у процесуальний спосіб права на охорону дитинства (стаття 51 Конституції України), на достатній життєвий рівень (стаття 48 Конституції України), забезпечення утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 52 Конституції України), тощо. Момент реалізації цього соціального права переноситься на стадію виконання рішення суду.

Неможливо залишити без уваги окреме провадження, заходи процесуального примусу, розгляд справи по суті, де б закріплювались та ставали можливими до реалізації соціальні права в цивільному судочинстві.

Зокрема, статтею 232 ЦПК України визначено, що допит малолітніх

свідків і за розсудом суду неповнолітніх свідків проводиться в присутності батьків, опікунів, піклувальників.

У порядку статті 56 ЦПК України участь у судовому процесі можлива й органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (це такі особи, як прокурор, УВРПЛ, органи державної влади, місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи). Причому підставою участі таких осіб (а саме ті факти, які складають ознаку виникнення цивільних процесуальних правовідносин) якраз є наявність соціального елемента або ж того, який із нього випливає, ним продукується – «неможливість особи самостійно здійснювати захист своїх інтересів (ч.2)».

В інституті заходів процесуального примусу місце соціальних прав, а точніше блага, які витікають із них, «блокують» застосуванням судом певних видів заходів процесуального примусу. Зокрема, частиною четвертою статті 147 ЦПК України чітко визначено, що не підлягають приводу до суду особи, які не можуть бути допитані відповідно до статті 70 ЦПК України, а також малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, інваліди I та II груп, особи, які доглядають дітей віком до 6 років або дітей-інвалідів. На нашу думку, тут найяскравіше відстежується як охорона соціальних прав в цивільному судочинстві, так і зв'язок цивільного процесуального права із соціальним правом, домінування соціальних прав над процесуальними.

Ознаки соціальності та елементів соціальних правовідносин (об'єкт, суб'єкт та зміст – право та обов'язок), які стосуються соціальної сфери у вищенаведених прикладах, більш чим наявні та займають відповідне місце у системі цивільного судочинства.

Вирішивши питання місця соціальних прав у системі цивільного судочинства, варто звернути увагу на парадигму верховенства права у тісному зв'язку із соціальним правом та судочинством у цивільному процесі, про що й слід подбати окремо.

Так, Н.М. Оніщенко та Н.М. Пархоменко відмічають, що соціальне право за умов демократії перестає бути додатком до державної влади. Адже воно перетворюється на певний цілісний, відносно самостійний соціальний організм, що забезпечує свободу в суспільстві, права автономії особистості [17, с. 45] тощо. З такою позицією важко не погодитись з огляду на те, що дійсно, як відмічає К.В. Горобець, цінності у праві виступають як природні та суспільні блага, а тому вони захищаються та забезпечуються правом через їхню значущість для людини та суспільства [4, с. 104].

Принцип верховенства права, на думку А.М. Колодій та Ю.А. Олійник, є актуальним і в соціальному, особистісно-людському аспекті. Вони вважають,

що це пов'язано з тим, що за таких умов право стає об'єктивно можливим масштабом соціальної свободи, яка стимулює її творчу активність, самоусвідомлення особи, гарантує суспільне визнання того, що кожний індивід народжується вільним і рівним іншому, а верховенство права тоді розглядається як соціальний феномен. Це й вказує на зумовленість його невід'ємними правами людини і громадянина, а саме на свободу, рівність, справедливість та пошану і недоторканність [10, с. 120].

Відомий американський професор права Браян Таманага (Правнична школа Університету Св. Іоанна, Нью-Йорк, США), розглядаючи питання верховенства права, відмічає, що воно є протилежністю владі окремої особи. Така теза може бути сформульована як антитеза: «Влада закону, а не окремої людини; закон – це розум, людина – це пристрасть; закон – загальність, людина – випадковість; закон – об'єктивність, людина – суб'єктивність». Звідси вченим відмічається, що в основі цієї ідеї лежить розуміння того, що під владою закону означає не бути жертвою непередбачуваних примх інших індивідів – монархів, суддів, посадових осіб чи співгромадян, а це вказує зі свого боку не на що інше, як на можливість бути захищеним від типових людських слабостей, таких як-от упередженість, пристрасть, схильність до помилок, невігластва, жадібності, примхливості. Це розуміння верховенства права, на думку вченого, якраз і ґрунтується на побоюванні та недовірі до інших [18, с. 141]. З іншого боку, вчений, розмірковуючи про верховенство права, доходить висновку у тому, що суворе дотримання диктату формальної законності може призводити до формального відчуження і руйнування, коли вона вступає у конфронтацію із соціальними установками, зокрема у тих випадках, коли важливу роль відіграють колективістські цінності й коли усі прагнуть справедливості [18, с. 161].

Деякими дослідниками-практиками віднаходиться позиція того, що осердя змісту верховенства права об'єднує усі засади, які його складають, та утворює положення статті 21 Конституції України, яка визначає права і свободи людини невідчужуваними та непорушними. Звідси підкреслюється логічність соціальної цінності людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю. Тому права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. У цьому й полягає фундаментальність засади, яка розкриває основний зміст верховенства права, а інші засади розвивають зміст цього принципу [15-а, с. 626]. Доречно звернути увагу й на те, принцип верховенства права зумовлює обов'язок держави забезпечити невідчужувані права людини, що задекларовані

в Загальній декларації прав людини і громадянина, в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадські і політичні права. Визначення кола невідчужуваних прав людини на підставі Конституції України, як відзначається у науковій літературі (І.Л. Самсін, А.Г.Ярема, В.В. Кривенко, В.Я. Карабань та ін.), є проблематичним, оскільки в ній невідчужувані права людини закріплені поряд із соціальними, економічними та культурними, що не належать до категорії невідчужуваних, а можуть бути визнані у віддаленій перспективі [15-а, с. 633–634]. Вважаємо, що з таким підходом щодо інтерпретації соціальних прав та їх проблемною пов'язаністю з невідчужуваними правами погодитись неможливо. Адже в такому разі вчені-практики (судді зокрема) яскраво не тільки ігнорують (заперечують) розуміння принципу верховенства права, але й нівелюють обов'язки держави, її сутність як соціальної та правової. Відстежується руйнування основ цивілістики (щонайменше), інтерпретації особистих немайнових прав фізичної особи, природного права та зрештою місця у них соціальних прав, їхньої правової природи та взаємозв'язку. Прикро накладати цю позицію щодо цивільного судочинства і це при умові реальної дії соціальних прав.

На підтвердження нашої позиції слід звернути увагу на те, що у звіті Венеціанської комісії за 2011 р. пропонується щонайменше шість необхідних елементів, яких необхідно дотримуватися не тільки формально, але й по суті справи. Зокрема, до таких належать: (а) законності, (б) правової визначеності, (в) поваги до прав людини та (г) недискримінації та рівності перед законом (курсив власний – М.М., Я.М.) [21, с. 10]. Отже, зв'язок верховенства права та соціальних прав, їх реалізації в цивільному процесі також підтверджується, замикаючи коло в доктринальному та практичному сенсі.

Висновки та пропозиції. Таким чином, можливо дійти висновку у тому, що соціальні права в цивільному судочинстві є невід'ємною частиною *конструкції* та дії його *системи*. Саме на них покладена функція взаємозв'язку принципу верховенства права та ролі суду у забезпеченні реалізації мети цивільного судочинства, здійснення правосуддя на засадах, які б відповідали європейським стандартам. Без них (засад верховенства права в соціально-правовій площині) цивільний процес позбавляється будь-яких належних регуляторів, які виробляються та реалізуються саме в межах суспільних зв'язків, мети права служіння суспільству, забезпечення балансу між спірними сторонами як сторонами конфлікту тощо. Це надає можливість саме соціальній складовій реалізувати принцип верховенства права якнайефективніше. Самі ж соціальні права є частиною тих правовідносин, які виникають та діють у цивільному процесі за певних умов та з певними особливостями, а саме: від

правовідносин з подачі позову – через правовідносини по розгляду справи в суді та аж до правовідносин з її вирішення та контролю суду за виконанням рішення суду. Також можливо відмітити, що цивільне судочинство так забезпечує захист однієї групи соціальних прав або ж дозволяє у цивільній процесуальній формі реалізуватись іншим.

У зв'язку з тим, що соціальні права як права матеріального права є невід'ємними від особи носія, вони становлять у цивільному судочинстві додаткову групу цивільних процесуальних правовідносин, які характеризуються своїм унікальним складом: (а) *за суб'єктами* – належать фізичним особам як учасникам цивільного процесу, де за критерієм класифікації суб'єктів цивільного процесу належать таким фізичним особам: особам, що беруть участь у цивільній справі (сторонам – позивачам, відповідачам; третім особам, їхнім представникам), іншим учасникам процесу – свідкам (вагітним жінкам, неповнолітнім, повнолітнім, особам із вадами зору та слуху, дефектами мови, інвалідам,), соціально-незахищеним верствам населення, в інтересах яких здійснюється їхній захист прав та свобод; (б) *за об'єктами правовідносин* – стосуються низки особистих немайнових прав, блага яких реалізуються такими особами в цивільному процесі; (в) *за змістом стосовно суб'єктивних прав* – можливість реалізувати свою поведінку в особливих порядку та способі, можливість вимагати захисту та охорони своїх благ (прав), а стосовно *обов'язків* – необхідність утриматися від певної поведінки, яка може бути доступною в реалізації широкому колу осіб; а також *обов'язковість виконання (реалізації) обов'язку* тільки у певний спосіб та формі, який доступний саме тій особі, яка є носієм особливого соціального статусу.

Соціальні права якнайкраще демонструють функції цивільного процесу, а саме цивільне судочинство – дійсно як найефективнішу форму захисту прав людини та громадянина. Неврахування соціальної складової та навантаження при здійсненні цивільного судочинства нівелює принципи справедливості, рівності усіх учасників перед судом.

Зрештою соціальні права вказують на те, що при здійсненні цивільного судочинства суд повинен забезпечувати їх охорону, адже в протилежному разі здійснення судочинства навіть при досягненні найсправедливішого (найідеальнішого, найефективнішого) рішення, яке б суд прийняв, піклуючись про вирішення спору, може перетворитись на жалогідне судилище, яке не мало б нічого спільного з демократією та верховенством права і власне сучасною правовою державою в 21 столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дія права: інтегративний аспект: Монографія / Кол.автор.; Відп.ред. Н.М. Оніщенко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2010. 360 с.
2. Васильєв С.В. Цивільний процес: Навчальний посібник. Х.: ТОВ «Одісей», 2008. 480 с.
3. Волкова О.М. Соціальні права особи: поняття та сутність // Часопис Київського університету права. 2011/1. С. 39–43.
4. Горобець К.В. Аксиосфера права: філософський і юридический дискурс: монографія / К.В.Горобець. Одеса: Фенікс, 2013. 218 с.
5. Горшенев, В.М., Недбайло, П.Е. и др. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. М., «Юрид. лит.», 1976. — 280 с.
6. Гражданский процесс. Учебник: издание третье, переработанное и дополненное // Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. М., ПБОЮЛ Гриженко, 2001. 544 с.
7. Гурвич М.А. Гражданские процессуальные правоотношения и процессуальные действия // Труды: Вопросы гражданского ... Труды ВЮЗИ. Т.3. М., 1965. С. 62-117.
8. Зейдер Н.Б. Гражданские процессуальные правоотношения. Саратов, 1966. 72 с.
9. Калмацкий, В.С., Медведев, Ю.В. Гражданское процессуальное право: Учебное пособие. Уфа: РИО БашГУ, 2003 – 308 с.
10. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.
11. Клейман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. М.: Изд-во МГУ. 1967. 119 с.
12. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. –1352 с.
13. Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / Курочкин С.А.; науч.ред. В.В. Янков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 560 с.
14. Малешин Д.Я. Гражданская процессуальная система России. М.: Статут, 2011. 496 с.
15. Мельник Я.Я. Підстави виникнення права на процесуальну безпеку в цивільному судочинстві // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». № 1.— 2016. С. 128–133.
16. 15-а. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посібн. з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення

кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / В.Г. Ротань, І.Л. Самсін, А.Г. Ярема та ін.; відп. ред.. кер. автор. кол. В.Г. Ротань. Х.: Право. 2013. 752 с.

17. Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. Харків: Одіссея, 2010. 256 с.

18. 16-а. Оборотов, Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2004. 184 с.

19. Оніщенко Н.В., Пархоменко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: Монографія / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2011. 176 с.

20. 17-а. Придворов Н.А., Трофимов В.В. Правообразование и правообразующие факторы в праве: монография / Н.А.Придворов, В.В. Трофимов. М.: Норма: ИНФРА-М. 2012. 400 с.

21. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Перекл. з англ. А. Іщенко. К.: Вид.дід «Киево-Могилянська академія», 2007. 208 с.

22. Таруга О.В. Соціальні права людини в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 24. Том 1. 2014. С. 112–115.

23. Тимченко Г.П. Принципи цивільної юрисдикції: Теорія, історія, перспективи розвитку: Монографія – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 412 с.

24. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.

25. Цивільний процес: Навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Прецедент, 2006. 293 с.

26. Цивільний процес України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; [за заг. ред. д.ю.н., доцента Ясинка М.М.]. Суми: Видавництво «МаєДен». 2013. 808 с.

27. Чорнооченко С.І. Цивільний процес: Вид 2-ге, перероб. та доп.: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.

28. Чечот Д.М. Участники гражданского процесса. М.: Госюриздат. 1960. 190 с.

29. Юридична енциклопедія: В 6т./ Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. К.: «Укр.енцикл.», 1998. Т.5: П–С. 2003. 736 с.

30. Ярков В.В. Юридические факты в цивилистическом процессе/
В.В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 608 с.